

L'aigua és això

Per un paisatge rural immunològic

Bernat Lladó Mas

Universitat Pompeu Fabra

bernat.llado@upf.edu

Resum: Al llarg de la història, els límits i la forma de les ciutats estaven directament relacionats amb els seus entorns rurals i la seva capacitat de produir aliments. L'arribada del ferrocarril, però, així com altres millores tècniques relacionades amb la conservació dels aliments, trencà aquest binomi entre la ciutat i el camp. D'ara endavant, la ciutat es podia abastir de productes procedents de territoris llunyans. Això va permetre un creixement il·limitat de les ciutats, que ja no depenien només dels mercats local; alhora, afavorí l'especialització agrícola o ramadera de grans extensions de terres. Aquestes transformacions, tanmateix, tingueren unes conseqüències socials, polítiques i ambientals no sempre positives. Per això avui en dia existeix un consens general sobre la necessitat de repensar el model de producció agrorramadera, les relacions entre les ciutats i els espais rurals, així com la dieta urbana.

Paraules clau: agroindústria, monocultiu, zoonosi, paisatge immunitari, dieta urbana.

This is water: for an immunological rural landscape

Abstract: Throughout history, the limits and shape of cities were directly related to their rural environments and their ability to produce food. The arrival of the railway, however, as well as other technical improvements related to food preservation, broke this binomial between the city and the countryside. From then on, the city could be supplied with products from distant territories. This allowed for the unlimited growth of cities, which no longer depended only on local markets. At the same time, it favored the agricultural and livestock specializations of large areas of land. These transformations, however, had social,

Compàs d'amalgama, ISSN 2696-0982 / e-ISSN 2696-1008, tardor 2023, núm. 8, pp. 55-59

Data de recepció: 20-02-2023. Data d'acceptació: 30-03-2023.

* Bernat Lladó Mas (Sabadell, 1978) és doctor en Geografia Humana i professor de Geografia a la Universitat Pompeu Fabra. Ha publicat els llibres *Franco Farinelli. Del mapa al laberinto* (2013) i *Seguint els passos d'El Turista. Una guia de viatge pel pensament de Dean MacCannell* (2020). També ha participat en projectes d'art geogràfic com *Atlas Sabadell. Imaginar, representar, construir la ciutat* (2018). ORCID: 0000-0003-4298-1065.

political and environmental consequences that have not always been positive. This is why today there is a general consensus on the need to rethink the agricultural production model, the relationships between cities and rural areas, as well as the urban diet.

Keywords: agro-industry, monoculture, zoonosis, immune landscape, urban diet.

Ara que torno a trepitjar camps i sembrats, em ve a la memòria aquella meravellosa «història didàctica amb aire de paràbola» que l'escriptor David Foster Wallace va explicar a uns estudiants d'humanitats en el moment de graduar-se l'any 2005. Començava així: «Hi ha dos peixos joves que van nedant i es troben un peix més vell que neda en direcció contrària, els saluda amb el cap i diu: “Bon dia, nois. Com està l'aigua?”. Uns metres més enllà, un dels peixos es gira i li pregunta a l'altre: “Què collons és, l'aigua?”». A partir d'aquí, Foster Wallace elabora un discurs sobre les dificultats amb què es trobaran a les «trinxeres quotidianes de l'existència adulta», on l'avorriment i la frustració, així com les «rutines depriments, irritants i aparentment absurdes», són el pa de cada dia, però gràcies a l'educació humanística podran superar-les perquè els ha ensenyat a alliberar-se de l'arrogància i l'egocentrisme que ens governa per naturalesa. Amb tot, el sentit immediat de la història dels peixos és «que les realitats més òbvies, ubiqües i importants sovint són les que més costen de veure i sobre les quals ens costa parlar» (Foster Wallace, 2014: 17-22).

Penso tot això mentre observo els boscos i els camps de conreu que s'alternen seguint el camí que des del santuari de la Salut de Sabadell mena a Castellar del Vallès. És un paisatge del qual fins ara només apreciava les qualitats visuals perquè he viscut tota la vida d'esquena a la producció agrícola i ramadera. Com la majoria dels meus conciutadans, m'és difícil desprendre'm del «pensament màgic» de la ciutat, segons el qual el menjar arriba a les nostres neveres i als nostres plats com si fos un miracle. Aleshores llegeixo un article de l'ambientòloga Gemma Estany on diu que el paisatge rural «és valorat, cada vegada més, des del seu vessant visual, per a usos turístics i recreatius, i s'oblida la necessitat de protegir aspectes productius i identitaris que mantenen els serveis ecosistèmics i donen sentit a l'arrelament i a l'estima pel territori més enllà de la protecció a la biodiversitat» (Estany, 2022: 84). I m'adono que la necessitat de protegir els espais agrícoles és com l'aigua dels peixos de Foster Wallace: una realitat tan òbvia, ubíqua i important, que massa sovint la passem per alt. Ens és difícil copsar, així, que és justament el menjar allò que

vincula d'una manera més directa la ciutat i el camp, o que durant alguns mil·lennis ha estat el menjar —com obtenir-lo, com distribuir-lo, com eliminar-ne els residus— el que ha configurat no només el món rural, sinó també l'urbà.

Aquesta és, de fet, la gran «paradoxa urbana», com l'anomena l'arquitecta Carolyn Steel: tot i que depenem del camp, dels productes agrícoles i ramaders, cada vegada ens n'hem desconnectat més. Desconeixem l'origen de la majoria de productes que mengem, ignorem moltes de les pràctiques agrícoles i ramaders actuals i, sobretot, no som conscients de les conseqüències que tenen sobre els sistemes naturals o sobre la salut humana. Una situació, per altra banda, relativament nova en la història de la humanitat.

Fet i fet, el lligam entre el menjar i la ciutat era ben visible abans de l'era industrial. Els productes i els treballs del camp formaven part de la cultura urbana. El bestiar arribava viu a les ciutats, on després era sacrificat als escorxadors locals. Pagesos i consumidors es reunien setmanalment al mercat, tal com ha quedat recollit en alguns topònims prou coneguts: a Martorell, s'hi feia mercat els dimarts; al Vendrell, els divendres; i a Sabadell, els dissabtes (Argemí, 2010: 43). De la mateixa manera, eren habituals les cases amb galliners, i les lleteries venien directament la llet i el mató fresc perquè eren productes difícils de conservar. Fins a finals del segle XIX —ens recorda Isabel Salamaña— les vaqueries es trobaven a l'interior de les ciutats i la llet líquida era un producte força exclusiu (Salamaña, 2022: 90). Finalment, bona part de les restes orgàniques i de menjar que es generaven a la ciutat, retornaven en forma de fems i adobs als camps circumdants. Existia, per tant, un lligam estret entre les ciutats i els seus entorns rurals. A més, a les mateixes ciutats es produïen aliments: a Sabadell, per exemple, existeix encara el carrer de l'Horta Novella, que designa una antiga zona d'horts a l'interior de la ciutat.

És més, al llarg de la història, el lloc i la dimensió de les ciutats estaven directament relacionats amb el seu entorn rural i els recursos que se'n podien extreure. Tot això, però, canvià amb la industrialització. Fou la introducció del ferrocarril, sobretot, el que trencà aquesta relació quasi malthusiana entre el camp i les

ciutats. Amb la seva expansió, en efecte, es podien construir ciutats a qualsevol lloc i, alhora, podien créixer de manera il·limitada. Quan la geografia fou eliminada de la llista de preocupacions a l'hora de planificar i construir les ciutats, ens diu Steel, començà a desplegar-se de debò la trama urbana (Steel, 2020: 147).

Una de les excepcions havia estat la Roma imperial, que en el seu punt àlgid assolí una població d'un milió d'habitants gràcies a l'àmplia xarxa comercial establerta al voltant del Mediterrani. La resta de ciutats, però, no aconseguiren superar els seus límits geogràfics fins a l'expansió del ferrocarril, per una banda, i la millora dels sistemes de conservació del menjar, per l'altra. De fet, el liberalisme que va aparèixer a finals del segle XVIII no era tan sols l'articulació d'un conjunt d'idees abstractes sense cap base material, sinó que era la ideologia que acompanyava el desplegament del ferrocarril i la consegüent integració d'un territori rural cada vegada més extens i allunyat dels centres urbans. El mateix Adam Smith donava suport a la inversió i a la millora del transport com una mesura per afavorir la competència entre territoris agrícoles a l'hora d'abastir les ciutats. Un primer pas, doncs, per a l'especialització funcional d'aquests territoris i la consegüent reducció dels preus dels productes, com veurem tot seguit (Smith, 2011).

Avui en dia, no obstant això, sabem que la unificació del transport ha tingut més aviat els efectes contraris i, més que afavorir la competència i el lliure mercat, ha facilitat la formació de grans oligopolis. Ho diu ben clar l'autora citada més amunt: a escala global no existeix el lliure comerç dels aliments, sinó un conglomerat empresarial cada cop més poderós que es reparteix els beneficis de la indústria alimentària (Steel, 2020: 155). I la mateixa autora ens recorda que el domini de l'agroindústria és tan gran que només quatre empreses —ADM, Bunge, Cargill i Dreyfus— controlen més del 75 % del comerç internacional de cereals (Steel, 2022: 221).

En qualsevol cas, el ferrocarril no tingué els efectes que havia previst Adam Smith, però sí que va permetre l'especialització de grans espais rurals que es dedicaren a alimentar ciutats cada vegada més extenses i desconnectades dels seus entorns immediats. Pensem, per exemple, en l'impacte que tingué l'expansió de la xarxa ferroviària a la zona de l'Oest Mitjà dels Estats Units. Milers i milers d'hectàrees es van transformar en monocultius cerealístics i això repercutí sens dubte en el preu final d'uns cereals que arribaven en grans quantitats a les zones urbanes de la costa est i més enllà, a l'altra banda de l'Atlàntic, cosa que va fer que les economies agrícoles europees se'n ressentissin. Aviat, però, el mercat alimentari humà quedà sa-

turat, i la sortida que els agricultors i ramaders americans trobaren per a l'excedent fou utilitzar-lo per alimentar els animals de les granges, especialment les porcines. Tot plegat contribuí en gran manera al canvi de la dieta urbana, cada vegada més carnívora, fins al punt de poder afirmar, amb paraules de Steel, que si «els cereals van donar lloc a la ciutat antiga, la carn creà la ciutat moderna» (Steel, 2020: 73).

Aquests inicis de l'agroindústria a l'Oest Mitjà són un bon exemple de la idea expressada per l'antropòleg Bruno Latour: la modernitat occidental ha observat el món només des del que és local, per una banda, o des del que és mundial, per l'altra; però el que s'hauria de fer per tal d'*orientar* de nou la política és llegir el món arran de terra, especialment a partir del sòl, aquesta «minúscula zona de pocs quilòmetres de gruix entre l'atmosfera i la roca mare» que és la base de la subsistència humana i de tots els altres «terrestres» (Latour, 2019: 115). En altres paraules: és cert que el ferrocarril i l'especialització agroramadera van permetre el creixement econòmic *local* d'algunes àrees de l'Oest Mitjà gràcies al comerç *global* dels seus cereals, però això va provocar una de les crisis ecològiques més importants del segle XX. Durant els anys vint i trenta es produí una combinació de vents càlids («torbes negres»), baixes precipitacions i tempestes de pols que agreujà la precària fertilitat d'uns sòls exhausts a causa de la sobreexplotació agrícola. Els efectes d'aquella crisi i, més en general, de la Gran Depressió, han sobreviscut en part gràcies a les imatges de la fotògrafa americana Dorothea Lange.

Una crisi, per altra banda, que també podem relacionar amb el que el mateix Bruno Latour, en un altre llibre, anomenà els «estats fantasma». Tot i la retòrica dels límits estatals, de la sobirania o de la seguretat nacional, els estats moderns estan obligats, per definició, a mentir sobre allò que els permet viure, perquè si són rics i desenvolupats han d'expandir-se, com qui no vol la cosa, sobre altres territoris dels quals, malgrat això, no se'n responsabilitzen. I conclou que això implica una «hipocresia fonamental» perquè crea una desconexió entre els nostres espais de vida com a ciutadans d'un país desenvolupat i els territoris dels quals depenem per mantenir els nostres nivells de consum i benestar. En una altra escala política, podem dir el mateix com a habitants de la ciutat, ja que, tot i viure en espais urbans, depenem *dels* territoris rurals, dels territoris «fantasma» que ens alimenten i que, seguint el fil de l'exposició, poden estar a milers i milers de quilòmetres de distància (Latour, 2021: 56).

Uns territoris rurals «fantasmes» que segueixen en molts casos la mateixa lògica: l'explotació de monocultius intensius a fi de produir una major quantitat

de menjar i, ahora, reduir-ne el preu. I el cas és que això s'aconsegueix, però en gran manera perquè s'acaba externalitzant una part dels costos econòmics, socials i ambientals que genera aquest model de producció agrícola i ramadera. Així ho escriu Carolyn Steel: «Molts costos del menjar industrial —desforestació, erosió del sòl, esgotament de l'aigua, contaminació, pèrdua de biodiversitat, despoblament rural, pèrdua de llocs de treball, obesitat, malalties cròniques, canvi climàtic i extinció massiva— no es comptabilitzen en el preu que paguem a les botigues» (Steel, 2022: 216).

Costos que també inclouen la salut humana. Potser no cal insistir-hi, però l'experiència recent de la pandèmia de la COVID-19 n'és un bon exemple. Si bé el SARS-CoV-2 és el coronavirus que ha fet saltar totes les alarmes socio sanitàries, els experts reconeixen que molt abans ja existien indicis que assenyalaven la possibilitat d'una pandèmia semblant. De fet, a principis del mil·lenni ja s'havien identificat diferents tipus de SARS i el 2013 es va descriure la «síndrome respiratòria de l'Orient Mitjà», més coneguda com a MERS. En tots aquests casos de zoonosi, les condicions geogràfiques hi tenen un paper destacat. Per una banda, els «salts d'espècie» estan molt relacionats amb la desforestació dels boscos tropicals, ja sigui per fer-hi grans plantacions, ja sigui per crear espais de pastura o bé obtenir-ne productes forestals: «Los reservorios microbiológicos de las selvas tropicales y de las montañas —escriu Mike Davis—, que antes estaban aislados, se han visto repentinamente integrados en la economía alimentaria de las ciudades; y como resultado de esta corriente subterránea de oportunidades se han producido una serie de saltos virales de los animales a los humanos» (Davis, 2020: 82).¹ És a dir, la tala i la crema de boscos tropicals, sovint per fer-hi plantacions de soja o d'oli de palma, afavoreixen el contacte dels humans amb espècies que o bé són directament hostes d'alguns virus (com en el cas dels ratpenats i els coronavirus), o bé són vectors que actuen com a amplificadors —animals «genèrics» com ara rates o mosquits—. En qualsevol cas, la disminució de la biodiversitat en aquestes àrees augmenta el risc de zoonosi, per això alguns biòlegs defensen la creació de paisatges «immunitaris», com veurem tot seguit. I aquella disminució té com a causa principal l'agroindústria a gran escala. «Apenas cuatro productos —la carne de res, la soja, el aceite de palma y los productos y derivados de la madera— fueron responsables de un cuarenta por ciento de la drástica y ful-

gurante deforestación tropical entre 2000 y 2011, repartida entre siete países del sudeste asiático y Latinoamérica», afirma Andreas Malm (2020: 64).

És a dir, avui en dia fins i tot les exploracions agrícoles i ramaderes que es troben a l'altra punta del planeta són també les nostres «ruralitats» perquè d'elles depenem parcialment per alimentar-nos. Per això no podem continuar mantenint la «hipocresia fonamental» que subratllava Bruno Latour. Dit d'una altra manera: ens n'hem de fer igualment responsables, hem de promoure la preservació de la seva biodiversitat per tal que siguin «ruralitats immunològiques». Més que parlar d'immunitat de grup o de ramat, els biòlegs i els ambientòlegs han destacat recentment la importància de la immunitat del paisatge perquè els ecosistemes sans i funcionals redueixen els riscos de zoonosi (Valladares *et al.*, 2022: 31). Un concepte que faig extensible al paisatge rural i que inclou, sens dubte, la ramaderia intensiva, com miro d'explicar tot seguit.

Sabem que el primer infectat pel coronavirus es va detectar en un «mercat humit» de la província xinesa de Wuham, on és força habitual comprar i vendre animals salvatges o semisalvatges. Però els riscos de zoonosi també estan relacionats, com deia, amb la ramaderia intensiva, i aquesta és la contrapart de la urbanització humana. «La superurbanització de la població humana corre paralela a una urbanización no menos densa del suministro de carne», ens recorda Mike Davis. (Davis, 2020: 106). Vegem-ne les conseqüències de manera sintètica.

En primer lloc, una alta densitat d'animals en espais reduïts els sotmet a un gran estrès; i qualsevol organisme estressat acostuma a tenir un sistema immunitari més fràgil (val a dir, però, que això és així en els animals de granja, no en altres espècies com, per exemple, els ratpenats, hostes ideals de milers de coronavirus diferents a causa de les seves característiques: comunitats denses, capacitat de volar i resistència a aquests virus en particular). Després, una major concentració d'animals de la mateixa espècie en redueix la variabilitat genètica, cosa que els fa més vulnerables a qualsevol infecció (Malm, 2020: 99). Si a tot això hi afegim la proximitat geogràfica a les rutes migratòries d'aus silvestres, especialment en zones d'aiguamolls o deltaïques i, per tant, on aquelles poden entrar en contacte amb l'aviram, o la presència de ciutats igualment properes a les granges, aleshores tenim la combinació perfecta perquè augmenti el risc de zoonosi. Fet i fet, això és el que acabà passant a finals dels anys noranta a Hong Kong amb un dels primers casos de grip aviària, o a l'àrea de Guangdong, al sud-est asiàtic, uns anys més tard; i també a la província de Gelderland, a l'est dels Països Baixos, on també

¹ Les citacions en castellà s'han extret de les traduccions referenciades a la bibliografia.

es van haver de sacrificar milions de pollastres per culpa d'un brot de grip aviària.

En aquest sentit, doncs, Carolyn Steel té raó quan diu que el model alimentari que s'ha anat consolidant al llarg dels darrers dos segles, basat en les economies d'escala, la producció industrial, l'ús de fertilitzants i pesticides químics, la ramaderia intensiva, el consum de combustibles fòssils o l'intercanvi ecològic desigual, amb l'única finalitat d'abaratir costos i produir més menjar, ens ha portat a la crisi eco-social actual. Un model, per altra banda, i contràriament al que creuen els qui el defensen, que tampoc no ha resolt el problema de la fam al món. Per tot això, Steel argumenta que és important transformar aquest model alimentari si volem tenir alguna esperança de revertir la crisi.

El nou model que proposa rep el nom de *sitopia*, és a dir, un *lloc* en què la manera d'alimentar-se (del grec *sitos*, «aliment») és central per iniciar un canvi tant en el món rural com en l'urbà. Per començar, aquest lloc hauria d'ajustar el preu del menjar al seu preu real; assumir, per tant, les externalitats negatives de la producció i, d'aquesta manera, fer inviables les pràctiques perjudicials per als ecosistemes, i, alhora, afavorir les explotacions locals. «Si sociedades posindustriales como el Reino Unido y Estados Unidos quisieran valorar de nuevo la comida, el cambio más obvio sería un renacimiento rural», afirma Steel (2022: 299). Però també tindria efectes positius sobre la naturalesa i el paisatge, ja que voldria dir conservar més i millor els boscos, evitar les grans extensions de monocultiu i, per tant, afavorir la biodiversitat.

Només uns entorns agrícoles i ramaders biodiversos, que protegeixin els sòls, l'aigua i tot el conjunt de relacions i interdependències que tenen lloc en la naturalesa, poden reunir les qualitats d'una ruralitat immunològica, que faci de tallafoc dels nous agents patògens. Alhora, una ruralitat així és necessària per construir espais urbans i rurals més saludables i equitatius. I quan escric aquestes últimes paraules penso que si hagués de respondre a la pregunta del peix —«què collons és, l'aigua?»—, ho faria d'aquesta manera, explicant el valor dels aliments, com cultivar-los sense malmetre els ecosistemes i com és d'important construir un sistema agroalimentari més just des del punt de vista social i econòmic.

Bibliografia

- Argemí, Mercè. 2010. *D'Arraona a Sabadell. El naixement de la vila al voltant d'un mercat medieval*. Sabadell: Amics de l'Art Romànic de Sabadell.
- Davis, Mike. 2020. *Llega el monstuo. COVID-19, gripe aviar y las plagas del capitalismo*. Trad. de María Julia Bertomeu i Lucía Barahona. Madrid: Capitán Swing.
- Estany, Gemma. 2022. «Les transformacions del paisatge rural i els reptes d'un país de boscos». Dins: *L'altre món rural. Reflexions i experiències de la nova ruralitat catalana*, eds. Rosa Cerarols i Joan Nogué. Manresa: Tigre de Paper, pp. 69-85.
- Foster Wallace, David. 2014. *L'aigua és això*. Trad. de Ferran Ràfols. Barcelona: Edicions del Periscopi.
- Latour, Bruno. 2021. *¿Dónde estoy? Una guía para habitar el planeta*. Trad. de Juan Vivanco. Madrid: Taurus.
- Latour, Bruno. 2019. *Dónde aterrizar. Cómo orientarse en política*. Trad. de Pablo Cuartas. Madrid: Taurus.
- Malm, Andreas. 2020. *El murciélago y el capital. Coronavirus, cambio climático y guerra social*. Trad. de Miguel Ros. Madrid: Errata Naturae.
- Salamaña, Isabel. 2022. «Transrural: dels oficis i professions a la digitalització i robotització». Dins: *L'altre món rural. Reflexions i experiències de la nova ruralitat catalana*, eds. Rosa Cerarols i Joan Nogué. Manresa: Tigre de Paper, pp. 87-108.
- Smith, Adam. 2011. *La riqueza de las naciones*. Trad. de Carlos Rodríguez. Madrid: Alianza.
- Steel, Carolyn. 2020. *Ciudades hambrientas. Cómo el alimento moldea nuestras vidas*. Trad. de Ricardo García. Madrid: Capitán Swing.
- Steel, Carolyn. 2022. *Sitopía. Cómo pueden salvar el mundo los alimentos*. Trad. d'Efrén del Valle. Madrid: Capitán Swing.
- Valladares, Fernando, Cantera, Xiomara i Escudero, Adrián. 2022. *La salud planetaria*. Madrid: Los Libros de la Catarata.